

АПСТРАКТ

Архитект Милан Злоковић, његови живот и делатност често су били тема домаће историографије, а он сам је истакнут као један од најзначајнијих представника модернизма у српској архитектури. Његов обиман опус, за који се наводи да садржи нешто више од 170 пројеката, детаљно је обрађен. Међутим, током активности које се спровode на музеализацији његове заоставштине, а у склопу формирања Легата Милана Злоковића у Музеју града Београда и у сарадњи са Фондацијом Милан Злоковић, идентификовано је преко 50 пројеката који историографији раније нису били познати. То је резултат свеобухватне обраде и истраживања обимне пројектне документације сачуване у породичној кући, која ранијим истраживачима није била доступна у целисти. У овом раду је представљен један део тих истраживања, конкретно онај о пројектима насталим у периоду између два светска рата, за објекте у Београду. Након кратког приказа Злоковићеве биографије, посебно оног њеног дела који се односи на период који се обрађује у раду, од 1925. до 1937. године, приказан је сваки појединачни пројекат. Ови пројекти су подељени у две целине, на реализоване објекте и нереализоване пројекте, и сваки од њих је анализиран засебно. Један сегмент целине о реализованим објектима посвећен је и преправкама и доградњама које су, такође, изведене у Београду. Рад је базиран на истраживању првенствено примарних извора, односно пројеката сачуваних у заоставштини Милана Злоковића, и техничке документације из Историјског архива Београда, али и до сада публиковане литературе.

Кључне речи: Милан Злоковић, стамбена архитектура, модерна архитектура, Београд, међуратни период

ABSTRACT

Numerous published papers have covered the life and work of architect Milan Zloković. He has been presented as a pioneer of the modern movement in Serbian architecture and one of its most prominent representatives, as well as one of the most eminent Serbian architects from the first half of the 20th century. His extensive opus, which officially contains just over 170 designs, has been analyzed in detail. However, during the musealization of his legacy, in the process of forming the Bequest of Milan Zloković, and in cooperation with Belgrade City Museum and the Milan Zloković Foundation, over 50 previously unknown designs were identified. This was the result of the extensive research of vast amounts of project documentation, preserved in his family house and previously unavailable to researchers. This paper presents one part of that research, specifically the designs for several structures in Belgrade, originating from the interwar period. The first section presents a short biography of Zloković, especially with regard to the period from 1925 to 1937. The second section is dedicated to his designs, each of which is presented separately. The section is further divided into two segments, the first of which is built structures, and the second, unrealized projects. Included in the built structures are also a few alterations and extensions. The paper is mostly based on a study of primary sources, designs from the Milan Zloković legacy and documentation from the Historical Archive of Belgrade, as well as previously published research.

Key words: Milan Zloković, residential architecture, modern architecture, Belgrade, interwar period

УВОД

Овај рад се надовезује на многобројну до сада публиковану литературу посвећену делатности архитекта Милана Злоковића (Milašinović-Marić, 2002:62–69; Manević, 1989: без пагинације).¹ У њему су представљени резултати до којих се дошло током обраде заоставштине овог архитекта, сачуване у породичној кући, као и даљим истраживањима

* Ангелина Банковић, Музеј града Београда, Змај Јовина 1, Београд, angelina.bankovic@gmail.com

¹ За рецентнији попис литературе посвећене Милану Злоковићу погледати: Blagojević, 2015:204–215.

која су њоме иницирана, а која се спроводе у склопу формирања Легата Милана Злоковића (даље Легат) у Музеју града Београда.² Иако су ранији истраживачи (Maneвић, 1989:5; Благојевић, 2015:203; 2011:3; 2012:3) користили материјал из заоставштине, обрада која је у току је показала да им он није био доступан у целисти.³ Томе у прилог говори и податак да је идентификовано више од 50 пројеката које је урадио Милан Злоковић, а који су остали непознати у историографији.⁴ У овом раду је приказан један део тих пројеката, који су настали за објекте у Београду у периоду између два светска рата. Његов хронолошки обухват је од 1925. године, када настаје први представљени пројекат, до 1937, када настаје последњи.

За писање овог рада су првенствено коришћени примарни извори, као што су пројекти сачувани у заоставштини Милана Злоковића, који се данас делом налазе у Музеју града Београда, а делом у Фондацији Милан Злоковић, затим техничка документација из Историјског архива Београда, али и гласило Београдске општине *Београдске општинске новине (БОН)*, у којима су током треће и четврте деценије 20. века објављивани подаци о одобреним грађевинским дозволама у Београду. Подједнако важни извори су били и до сада публиковани радови различитих аутора о Злоковићевој архитектури.

Рад је структуриран тако што су прво представљени биографски подаци и досадашња тумачења Злоковићевог архитектуре, стилских стремљења и утицаја за период који се овде третира, као и његова заоставштина. У другом делу рада су, хронолошки, приказани реализовани, а затим и нереализовани пројекти. За сваки од њих су наведени основни подаци: где је пронађен и где се тренутно налази, шта садржи, како је насловљен и сигниран. Пројектовани објекти су укратко представљени, а затим су наведени и други релевантни подаци, у случајевима када су пронађени, као и подаци добијени провером ситуације на терену. Заједно са реализованим пројектима приказано је и неколико преправки и доградњи на којима је Злоковић такође био ангажован.

АРХИТЕКТ МИЛАН ЗЛОКОВИЋ И ЊЕГОВА ЗАОСТАВШТИНА

Биографске податке Милана Злоковића објавило је више аутора (Благојевић, 2011:4–10; 2003:266–267; Bogdanović, 1963:105–106; Maneвић, 1989:5–6; Đurđević, 1991:146–147). С обзиром да се овај рад бави његовом делатношћу у времену између два светска рата, овде су наведене појединости које

се односе управо на тај период. Наиме, након завршеног Архитектонског одсека на Техничком факултету у Београду (1921), код професора Драгутина Ђорђевића, чије је усмерење било првенствено академистичко, Злоковић је стручно усавршавање наставио у Француској, а у Србију се вратио 1923. године (Maneвић, 1989:5–6). На препоруку професора Ђорђевића, исте године се запослио као асистент на Техничком факултету, на којем је наставио да ради до краја живота. Године 1932. је изабран у звање доцента, а 1939. у звање ванредног професора. Током четврте деценије 20. века, Злоковић је у Београду имао и архитектонски биро (Благојевић, 2003: 266–267).⁵ Био је и један од оснивача и најактивнијих чланова Групе архитеката модерног правца (ГАМП), која је била активна у Београду од 1928. до 1934. године (Којић, 1979:169–198).

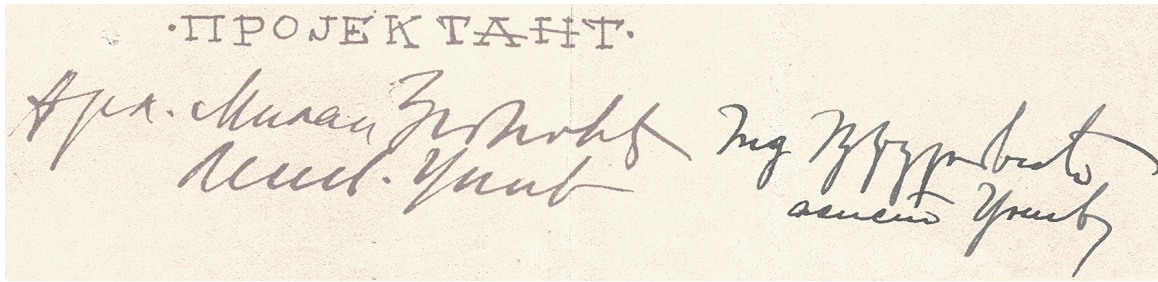
Управо је период Злоковићевог стваралаштва који је обухваћен овим радом највише заокупљао пажњу истраживача. Прве године, односно трећа деценија 20. века, закључно са 1928. годином, посматране су као време тражења и испитивања различитих стилских варијанти (Maneвић, 1989:6–10), или „период интензивног експериментисања“ (Đurđević, 1991:148). За објекте настале пред крај 1926. године, Зоран Маневић наводи да би „било веома смело тврдити да на овим грађевинама има и трага од будућег модернистичког метода, али је извесно да су чврсти обриси волумена и широке фасадне површине, лишене претеране орнаментације, битно одударале од стандардне архитектуре епохе“, док за оне настале крајем исте године сматра да су блискији „академској традицији“. У Злоковићевој архитектури овог периода, Маневић проналази и „фолклористичке методе“, елементе касне сецесије и арт декоа, као и утицаје Френка Лојда Рајта (Frank Lloyd Wright) и Ота Вагнера (Otto Wagner) (Maneвић, 1989:8–10). Александар Кадјевић истиче да је Злоковић, поред наглашених рационалистичких утицаја стручне немачке литературе којима је био изложен током свог школовања у Грацу, претрпео и утицај „романтичарско-идеалистичког пола немачке културе“, због чега је, свесно, „покушао да се укључи у актуелна тражења националног стила, комбинујући елементе сецесије, експресионизма, арт декоа, романске и византијске средњовековне архитектуре“, дајући овом стилском правцу „специфичан, недогматични прилог“ (Kadijević, 2000–2001:215–216). Медитеранске утицаје у Злоковићевом стваралаштву је детаљно обрадила Љиљана Благојевић, посебно скренувши пажњу на полукружни лук који се појављивао у скоро свим пројектима од 1921. до средине 1928. године, а који она сматра дефинишућим за прву фазу његовог стваралаштва. Ауторка истиче да се ради о *Rundbogenstil*-у, то јест полукружном луку романтичног класицизма 19. века, који представља „средњоевропску културу грађења у италијанско-медитеранском духу“. Додатно се овај стил у јадранском приморју, а нарочито у Трсту, развио у

2 Том приликом је по први пут пописана комплетна пројектна документација, која је пронађена на различитим локацијама у кући. Више о формирању Легата: Banković, 2020:296–311.

3 То потврђује и рад објављен крајем 2020. године (Kadijević, 2020:284–299) који је, између осталог, заснован и на обрађеном материјалу из заоставштине и Легата Милана Злоковића и у коме је додатно расветљен Злоковићев међуратни опус у Хрватској, а придодати су и неки пројекти раније непознати у историографији.

4 Подаци су преузети из документације Легата Милана Злоковића, у Музеју града Београда. Љ. Благојевић је претходно навела податак о 174 пројекта (Благојевић, 2015:70), додавши још 17 пројеката на ранији попис Зорана Маневића (Maneвић, 1989: без пагинације).

5 О архитектонском бироу сведоче и визит карте, печати и меморандуми сачувани у заоставштини, данас у Фондацији Милан Злоковић.

Сл. 1. Потписи Милана Злоковића и Винка Ђуровића на пројекту зграде Светозара Јовановића у Пожаревачкој 36 / Fig. 1. Signatures of Milan Zloković and Vinko Đurović, design for the building of Svetozar Jovanović in Požarevačka Street 36

једну специфичну „медитеранизовану варијанту“, за коју Благојевић сматра да је посебно утицала на Злоковићево стваралаштво у првим годинама, подједнако као и пројекти тројице тршћанских архитеката из породице Берлам. Пројекти које тумачи на овај начин су настали за два неизведена објекта, кућу непознатог инвеститора из 1924. године и кућу г. Калајџића у Његошевој 60, али и кућу Јосифа Шојата у Улици краља Милутина 33, које ће бити поменуте и касније (Blagojević, 2012:5–9).⁶ Наведена стилска стремљења и идеје су се појављивале у Злоковићевом раду у периоду који је претходио оснивању ГАМП-а и који је дефинисан као период раног модернизма, у којем Злоковић „завршава“ своја стилска тражења и коначно се опредељује за модерну (Maneвић, 1976:287–298; Ђурђевић, 1991:151–154). Љиљана Благојевић управо 1928. годину формирања ГАМП-а, поставља као преломну у Злоковићевом раду, истичући да он тада напушта полукружни лук и окреће се архитравној конструкцији (Blagojević, 2012:5). И Зоран Маневић истиче исту годину, с обзиром да је тада у Београду одржана изложба чехословачких уметника на којој су српски архитекти по први пут могли да виде како изгледају модерно обликоване грађевине. Међутим, Маневић сматра да „напуштање академског метода, ослобађање фасадне површине и слободно формирање основе, као и утицај иностраних предлога, могу се у доба пре чешке изложбе пратити у континуитету скоро искључиво у Злоковићевим делима“ (Maneвић, 1980:52, 61).

Треба скренути пажњу да је током овог истраживања установљено да су већину пројеката, реализованих између 1925. и 1927. године, заједно потписали Милан Злоковић и Винко Ђуровић (Сл. 1). Ђуровић је био професор Нацртне геометрије на Грађевинском факултету Универзитета у Београду, такође пореклом Бокељ и Злоковићев пријатељ из младости. Са Злоковићем је сарађивао и касније, на пример на пројекту Универзитетске дечје клинике, где је био ангажован као пројектант конструкције (Blagojević, 2015:129). Маневић помиње Ђуровића као потписника пројекта зграде Јосифа Шојата на углу Ранкеове 16 и Браничевске улице, из 1925. године (Maneвић, 1989:7 i паротена 7). Међутим, поред тих, као и оних за објекте који су представљени у овом раду, а на основу увида у техничку

документацију која се чува у Историјском архиву Београда, сазнаје се да су њих двојица заједно потписали још 12 пројеката.⁷

Четврта деценија 20. века је у литератури одређена као период зрелог модернизма, а различити аутори приликом тумачења Злоковићеве архитектуре налазе више узора и утицаја. На неколико места се појављује теза о медитеранству, о ком је први писао Зоран Маневић, описујући Злоковића као некога ко је у себи носио „слике из свог завичаја, обрисе кубичних грађевина, облине брда, белину каменог крша“ (Maneвић, 1989:5). Концепту медитеранства уопште, а посебно у Злоковићевом стваралаштву, највише пажње је, већ је поменуто, посветила Љиљана Благојевић. Она је неке од најрепрезентативнијих објеката овог архитеката, попут Универзитетске дечје клинике, Хотела „Жича“ у Матарушкој бањи и Дома народног здравља у Рису упоредила са бродом (Blagojević, 2003:205–212). Брод је, по мишљењу исте ауторке, представљао и везу између Злоковића и једног од најутицајнијих представника модерне архитектуре Ле Корбизјеа (Le Corbusier), који је, тврди, био један од његових најважнијих узора (Blagojević, 2003:221). Поред Ле Корбизјеа, она Злоковићеве узоре проналази и у италијанском рационализму, на првом месту архитеката Ђузепеа Терањија (Giuseppe Terragni). Говорећи о Злоковићевој архитектури четврте деценије 20. века, Љиљана Благојевић наводи да се може рећи да се одрекао наратива и истицања чисте форме или визуелног аспекта архитектуре, али је задржао концепт хармоније и пропорција, као форме дуготрајног хуманизма (Blagojević, 2003:214–221). Њеним речима: „Парадигму његовог

7 Ради се о пројектима за куће, односно зграде: Маре Митровићу Браничевској 12 (сачуван у Фондацији), Ђорђа Јововића у Улици 137А (данас Гастона Гравијеа 1; ИАБ, ОГБ ТД Ф IX-22-1926), Милана Злоковића у Професорској колонији (ИАБ, ОГБ ТД Ф XII-62-1926), Јосифа Шојата у Ранкеовој улици број 24 (данас 14) и 24а (данас 12) (ИАБ, ОГБ ТД Ф I-31-1927), Краља Милутина 57 (данас 33; ИАБ, ОГБ ТД Ф XVI-62-1926) и на углу улица Његошеве 45 и Проте Матеје 25 (ИАБ, ОГБ ТД Ф V-4-1924), Јеремије Протића у Ранкеовој 11 (ИАБ, ОГБ ТД Ф XIII-25-1926), Вида Косовића у Скерлићевој 12 (ИАБ, ОГБ ТД Ф XIV-40-1926), Елизабете Рајчић у Браничевској 14 (ИАБ, ОГБ ТД Ф X-55-1925), Милосава Раичевића у Ранкеовој 22 (ИАБ, ОГБ ТД Ф VII-26-1926), Михаила Урошевића на углу улица Пожаревачке и Синђелићеве (ИАБ, ОГБ ТД Ф IV-24-1926) и за Школску зграду часних сестара Успења девце Марије у Ранкеовој 4 (ИАБ, ОГБ ТД Ф XVIII-45-1927). Пројекти већине поменутих зграда сачувани су и у заоставштини, али ти примерци или нису сигнирани, или их је потписао само Злоковић. Сарадња Злоковића и Ђуровића је настављена и касније, па се Ђуровић у неколико наврата појављивао и као потписник статичких прорачуна за објекте које је пројектовао Злоковић, попут зграде Петра Петковића у Улици краљице Наталије 88 из 1930. године (ИАБ, ОГБ ТД Ф VI-48-1930), Олге Петровић у Улици браће Ивковића 35 из 1937. године (ИАБ, ОГБ ТД Ф XIX-84-1937) или Младена Јосића на углу улица Миодрага Давидовића и Гледстонове из 1940. године (ИАБ, ОГБ ТД Ф 21-20-1940).

6 Зоран Маневић за поменуте објекте наводи да указују на „медитеранске предлошке“ и „школске примере чије је извориште традиционално било у средњеевропском духовном простору“: Maneвић, 1989:6.

рада није могуће пронаћи у само једној референтној тачки, јер његова архитектура подједнако комуницира са основним принципима „духа времена“ и савременом модернистичком праксом“ (Blagojević, 2003:221).

На крају овог кратког прегледа Злоковићевих стилских еволуција треба скренути пажњу и на речи Александра Кадијевића, који наглашава да је у периоду између два светска рата у његовом опусу могуће пратити развој модернистичких идеја „у распону од експресионистичког симболизма до социјално ангажираног функционализма“ (Kadijević, 2020:297).

Заоставштина Милана Злоковића је остала сачувана у породичној кући, у Улици Интернационалних бригада 76 у Београду. Злоковићеви наследници, предвођени унуком др Ђорђем Мојовићем, као управником, ћерка др Милица Мојовић и син др Ђорђе Злоковић су 2016. године основали Фондацију Милан Злоковић (даље Фондација). Циљеви рада Фондације су очување и заштита грађевина подигнутих по пројектима овог архитекта, као и очување и обезбеђивање заоставштине која се налази у породичној кући.⁸ Материјал који је у њој сачуван је веома разноврстан и подразумева: пројекте изведених грађевина, конкурсне пројекте, аквареле, писма, дописнице, разгледнице, личне и породичне фотографије и фотографије изведених објеката, рукописе, истраживања и публиковане радове, личне предмете (попут наочара, писаће машине, шешира, торбе и сл.), али и део веома обимне библиотеке која је припадала Злоковићу, а у којој се, поред стручних књига, часописа и сепарата, налазе и различита књижевна дела. Након преговора вођених између представника Фондације и Музеја града Београда, у мају 2017. године започето је формирање Легата Милана Злоковића (Banković, 2020:301–307).

РЕАЛИЗОВАНИ ОБЈЕКТИ

Зграде Илије Ускоковића у Молеровој 14 и Кочиној 15

Међу реализованим објектима у чијем је пројектовању учествовао Милан Злоковић јесу две зграда Илије Ускоковића. Илија Ускоковић, адвокат, био је власник дуге, а узане, парцеле која је излазила на две улице, Молерову и Кочину (данас Коче Капетана), на којој су, један за другим, подигнута два објекта. Старији од њих је зграда у Молеровој улици број 14.⁹ Подаци о њој су пронађени у заоставштини, у којој су сачувана два цртежа фасаде (Сл. 2).¹⁰ Оба су насловљена као *Изглед нове зграде г. И. Ускоковића у Молеровој бр. ___ у Београду*, а потписани са „пројектант арх. Милан Злоковић асистент Университета“.

8 <https://www.milanzlokovic.org/> (приступљено: 12.11.2020).

9 ИАБ, ОГБ ТД Ф XVII-38-1925. Подаци о овом и о свим наредним пројектима, ако није другачије наведено, потичу из документације сачуване у Историјском архиву Београда.

10 У Легату се чува копија на озалиду (инв. број ЛМЗ_35), а у Фондацији цртеж тушем на папиру, каширан на картон.

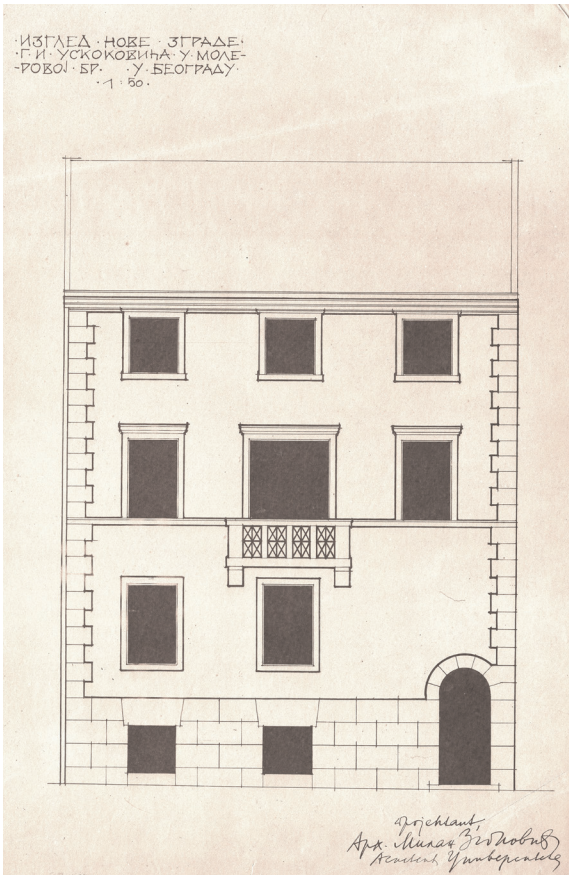
За објекат у Молеровој улици је Ускоковић на сагласност подносио неколико пројеката и измена, а зграда је, у периоду од 7. маја до 1. новембра 1925. године, подигнута према решењу које је израдио инжењер Глигорије Вуковић. Међутим, иако је сагласност издата, Грађевински одбор Београдске општине је сматрао да је потребно „фасаду саобразити пресеку“, због чега је, највероватније, Злоковић и ангажован. Решење фасаде које је сачувано у Историјском архиву Београда је истоветно оном из заоставштине, али је сигнирано са: „10.VIII-925, пројектант Арх. Милан Злоковић, Асистент Университета, инг. Глигорије Вуковић“.

Објекат има сутерен, високо приземље и два спрата, а решење фасаде је остало непромењено до данас. Иако се Злоковић у овај пројекат укључио накнадно, са циљем да прилагоди решење фасаде другог аутора, треба истаћи да је оно стилски сродно Злоковићевим пројектима и објектима насталим у истом периоду. Оно стоји у истом низу са неколико других о којима је детаљније писала Љиљана Благојевић. То посебно долази до изражаја када се упореде решења сокле и високог приземља зграде Илије Ускоковића са раније поменутих зградама г. Калајџића у Његошевој улици 60 и Јосифа Шојата у Краља Милутина 33 (Blagojević, 2012:7–9). Иако су прозорски отвори на згради у Молеровој улици завршени равно, може се рећи да се ради о варијацији истог решења.¹¹ Улаз је позициониран с десне стране и завршен полукружним луком, који се, већ је речено, појављивао на већини Злоковићевих пројеката насталих до средине 1928. године (Blagojević, 2012:5). Сутерен је изведен у виду сокле обложене финим квадрина од вештачког камена, а вертикално је, дуж обе стране фасаде, пројектована дискретна рустика. Сви прозорски отвори су правоугаони и равни, а хоризонтална подела зграде није наглашена, са изузетком сведеног венца у линији балкона, позиционираног испред средишњег од три отвора првог спрата (Сл. 3).

Вероватно задовољан сарадњом, Ускоковић је затим ангажовао Милана Злоковића и Винка Ђуровића за пројекат још једног објекта на истој парцели. Како је поменуто, зграда је излазила на другу улицу, тако да је подигнута на адреси Кочина 15. Документација о овом објекту је такође сачувана у Историјском архиву Београда.¹² Из ње се сазнаје да је Ускоковић и овај пут подносио различите пројекте на сагласност. Сачуван је пројекат приземне зграде који је израдио Глигорије Вуковић 1926. године, али и пројекат вишеспратнице која, у нешто измењеном облику, постоји и данас. На њему су дати: основе подрума, приземља, првог и другог спрата, изглед, пресек, ситуација и два детаља кружног степеништа (Сл. 4). Потписали су га Милан Злоковић и Винко Ђуровић. С обзиром да је већ био усвојен поменути пројекат приземне зграде који је урадио Глигорије Вуковић,

11 Решење фасаде зграде у Краља Милутина 33, које је публиковала Љ. Благојевић, није оно које је изведено, а на којем се уместо два прозорска и једног отвора за улаз појављују три истоветна симетрична отвора, два за излоге и један за улаз.

12 ИАБ, ОГБ, ТД Ф XVIII-21-1926.

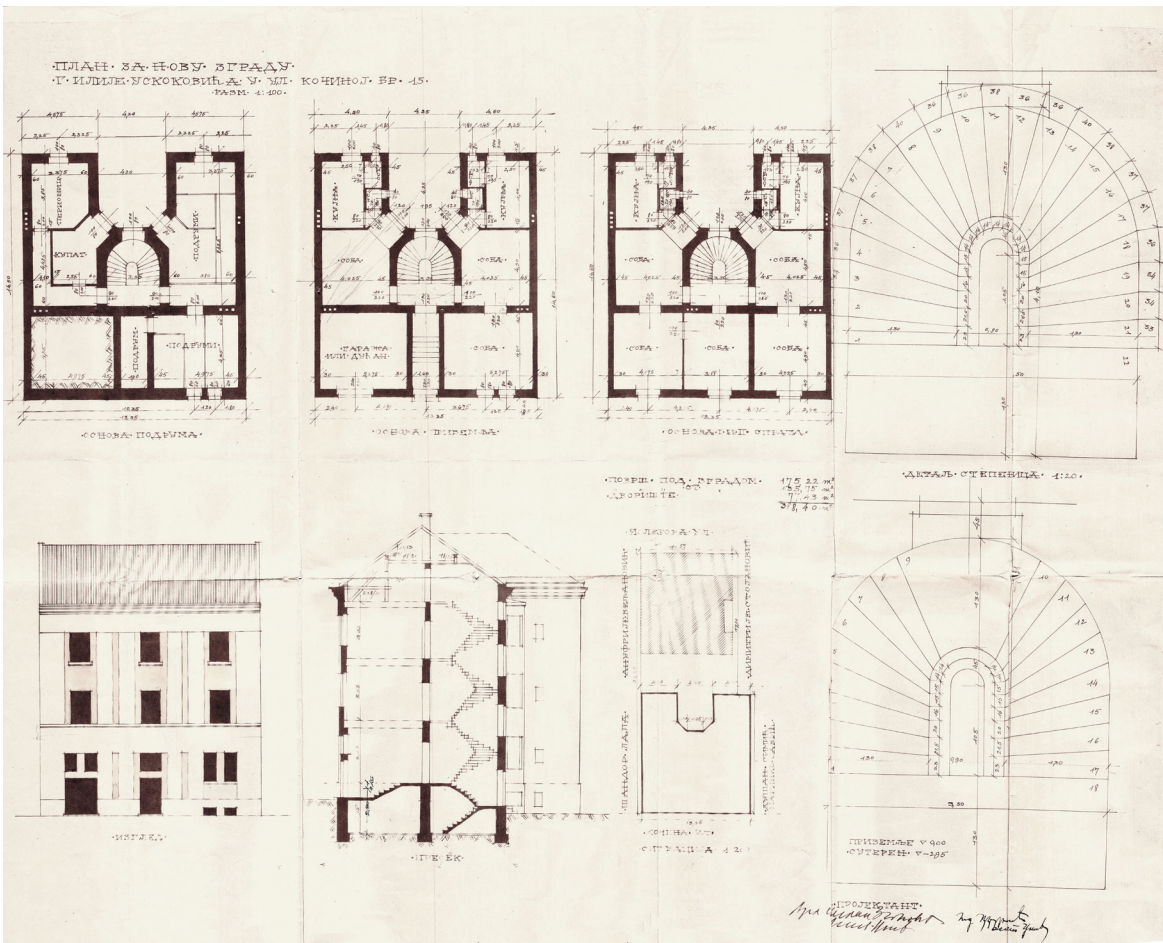

Сл. 2. Зграда Илије Ускоковића у Молеровој 14, изглед фасаде / Fig. 2. Building of Ilija Usković in Molerova Street 14, facade

Сл. 3. Зграда Илије Ускоковића у Молеровој 14, данашњи изглед / Fig. 3. Building of Ilija Usković in Molerova Street 14, facade, present day appearance

Сл. 4. Зграда Илије Ускоковића у Коче Капетана 15, пројекат / Fig. 4. Building of Ilija Usković in Koče Kapetana Street 15, design

Сл. 5. Зграда Илије Ускоковића у Коче Капетана 15, данашњи изглед / Fig. 5. Building of Ilija Uskovići in Koče Kapetana Street 15, facade, present day appearance

у децембру 1926. године Грађевинском одбору поднета је молба за измену плана, коју је у име Ускоковића поднео Милан Злоковић, и која је усвојена крајем истог месеца. Зграда је грађена од 15. априла до 30. октобра 1927. године.

Објекат је подигнут као двоспратни, са подрумом. У приземљу је, лево од улаза, смештен простор за гаражу или дућан, који се састојао из само једне просторије. Поред њега су пројектована и два стана, мањи једнособан и већи двособан. Основе првог и другог спрата решене су на исти начин, са по два стана, мањим двособним, који је идентичан

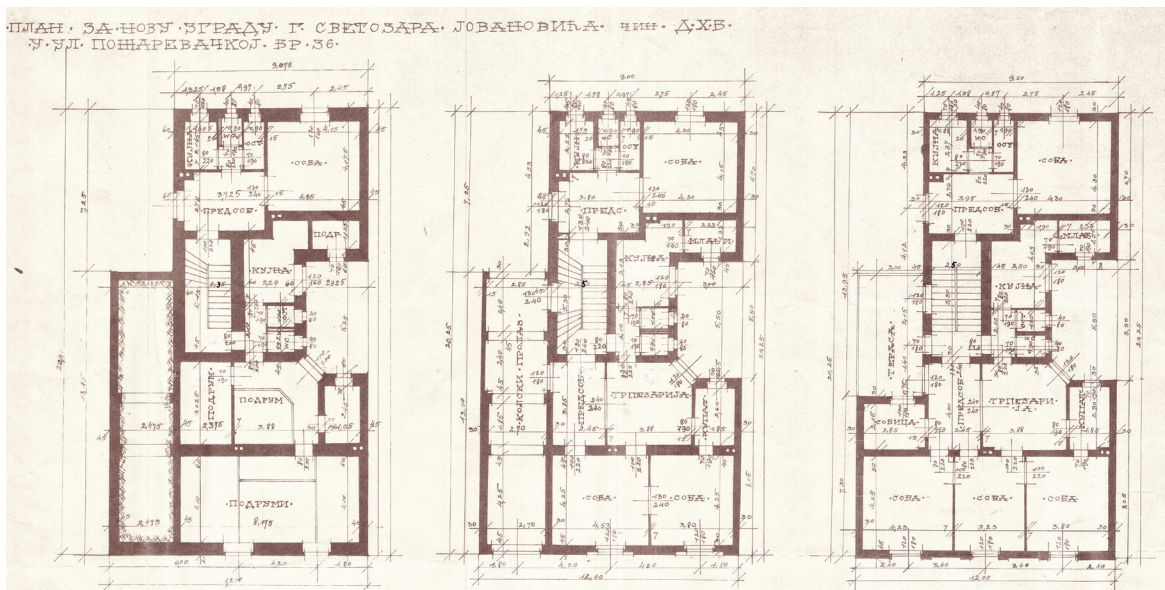
стану у приземљу, и већим трособним. Решење фасаде је практично без декорације, чија примена је сведена на комбиновање истурених и увучених елемената фасадног платна. Плитко увучено фасадно платно уоквирује прозоре првог и другог спрата у једну целину, а понавља се и испод прозора приземља, као и у виду узаних вертикалних линија између прозорских отвора на сва три нивоа. Вертикалност наглашена на овај начин је прекинута једино дискретним венцем који одваја приземље од осталих нивоа зграде. Улаз је постављен централно, са правоугаоним надсветлом. Уоквирен је увученим фасадним платном, које га, такође, поново у виду узаних вертикалних линија, раздваја од прозорских отвора с десне стране, односно улаза у гаражу/дућан са леве стране. На основу сачуваног пројекта се може претпоставити да је фасада требало да додатно буде декорисана употребом полихромије, али је она данас једнобојна.

У Историјском архиву Београда нема документације о каснијим интервенцијама и изменама, али су оне уочљиве на терену. Ради се о доградњи мансарде, али и о изменама фасаде и отвора на фасади, првенствено лево од улаза. Врата која су водила у гаражу су зазидана и замењена трима прозорима, што указује и на измену организације и намене простора. Изнад улазних врата је додата надстрешница. На месту увученог фасадног платна између средишњег и левог прозора првог спрата уметнут је још један мањи прозор, а испред средишњег прозора другог спрата дограђен је балкон (Сл. 5). На тај начин су значајно нарушене хармонија и симетричност оригиналног решења.

Кућа Светозара Јовановића у Пожаревачкој 36

Међу реализоване пројекте настале у сарадњи Милана Злоковића и Винка Ђуровића спада и кућа Светозара Јовановића, чиновника Државне хипотекарне банке, у Пожаревачкој улици број 36. Подаци о овом објекту су пронађени у заоставштини, у којој је сачуван пројекат

Сл. 6. Зграда Светозара Јовановића у Пожаревачкој 36, основе свих нивоа / Fig. 6. Building of Svetozar Jovanović in Požarevačka Street 36, all floors design

рађен тушем на паусу, где су на једном листу дати: основе сутерена, приземља и спрата, главни изглед, пресек и ситуација.¹³ Потписан је са „арх. Милан Злоковић, асист. Унив.“. Техничка документација о подизању објекта је сачувана у Историјском архиву Београда.¹⁴ Пројекат који се ту налази је, поред Злоковића, потписао и Винко Ђуровић. Грађевински одбор га је одобрио у марту 1927, а зграда је сазида у периоду од 5. маја до 18. октобра исте године.

Ради се о једносратном објекту са подрумом, у којем је смештено укупно пет станова. По један мањи, једнособан стан, пројектован је на сва три нивоа, укључујући и подрум. Поред њих је у приземљу пројектован и један трособан стан, а на спрату петособан, који има и терасу (Сл. 6). Станови су оријентисани десно од улаза, који је истовремено улаз за пешаке, али и колски улаз који води у задње двориште. Фасада је решена сродно онима на другим грађевинама које је Злоковић пројектовао средином двадесетих година 20. века и њоме доминира раније помињани полукружни лук (Сл. 7). У нивоу приземља, решеног у виду сокле обложене квадрима од вештачког камена, појављују се три масивнија полукружна лука са кључним каменовима на којима је предвиђена скулптурална декорација. Један лук наткриљује улаз, а два прозоре улично оријентисаног стана. На фасади спрата постоје три равно завршена прозорска отвора. Уоквирени су пиластрима који носе нешто једноставније полукружне лукове, такође са кључним каменовима. Капители ових пиластера су позиционирани тако да стварају визуелно јединство са хоризонталним венцем који се пружа изнад сва три прозора.

Из документације сачуване у Историјском архиву Београда се сазнаје да је зграда касније променила власника, након чега је дограђена и донекле јој је измењена фасада. Грађевинска дозвола за дозидивање и надзидивање издата је 1934. године, на име Лидије А. Боди, а пројектант је био архитект Војислав Јосимовић. Радови су извођени од новембра 1934. до јануара 1936. године. Увидом у ситуацију на терену је констатовано да зграда постоји и данас, са дограђеним спратом и мансардом. У односу на првобитно решење фасаде, данашње је далеко сведеније (Сл. 8). Декорација првог спрата је потпуно нестала, а у приземљу је задржан само полукружни лук изнад улаза.

Зграда Ђуре Богданића у Студеничкој 45

Зграду Ђуре Богданића, хотелијера, помиње Зоран Маневић у својој докторској дисертацији, наводећи да су пројекти из техничке документације у Историјском архиву Београда загуљени 1976. године, да је у документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда сачувано решење фасаде, али да није познато да ли је објект икада реализован јер се на том месту налази празан плац (Maneвић, 1980:64, посебно fn 84). Маневић пројекат води

Сл. 7. (горе) Зграда Светозара Јовановића у Пожаревачкој 36, изглед фасаде
Fig. 7. (above) Building of Svetozar Jovanović in Požarevačka Street 36, facade

Сл. 8. (доле) Зграда Светозара Јовановића у Пожаревачкој 36, данашњи изглед
Fig. 8. (below) Building of Svetozar Jovanović in Požarevačka Street 36, facade, present day appearance

као „нереализован“ и касније (Maneвић, 2008:152), а исто је поновила и Марина Ђурђевић (Ђурђевић, 1991:148).¹⁵

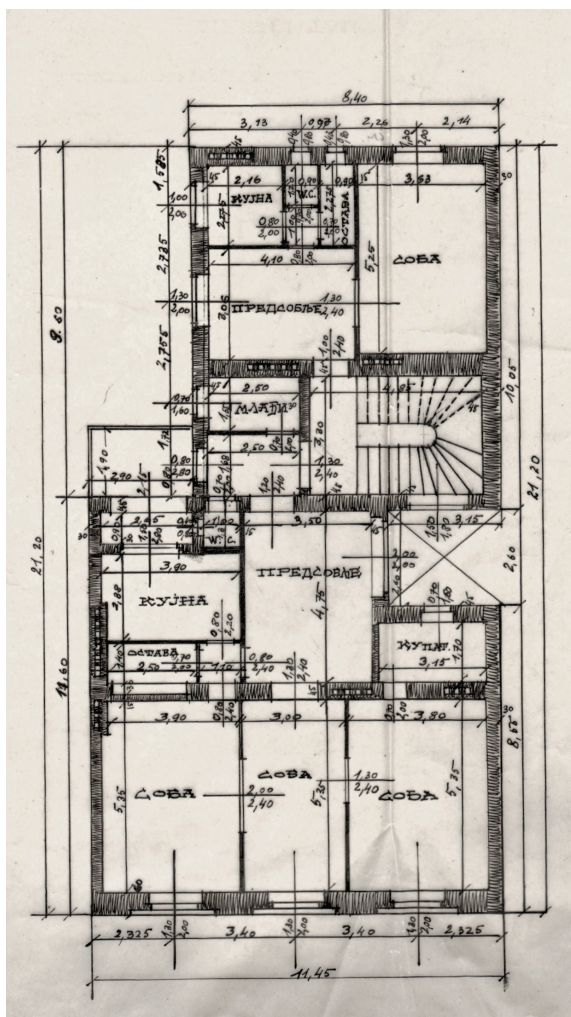
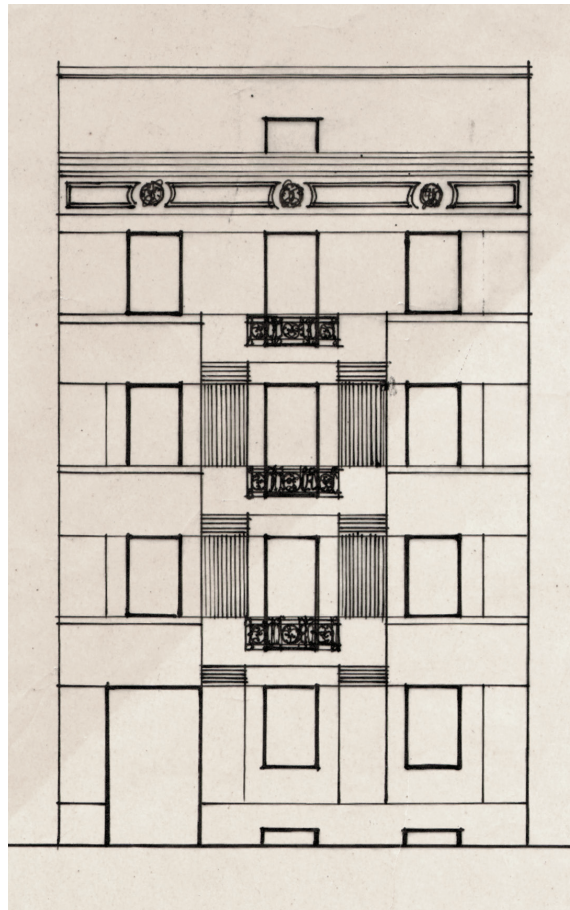
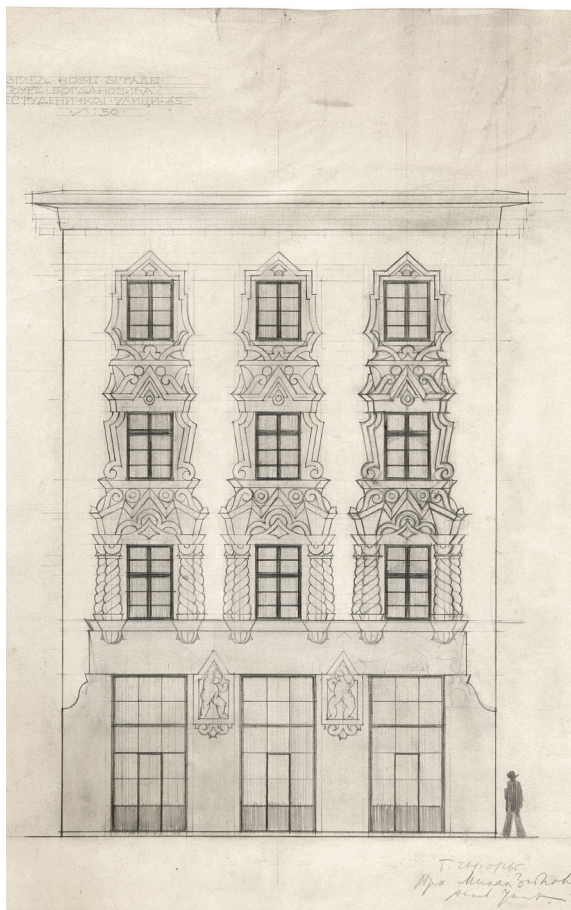
У заоставштини су сачувана четири цртежа овог објекта. Два, највероватније старија, из октобра 1926. године, представљају решење фасаде о којем је писао Зоран Маневић и које је касније репродуковано у његовој студији о Милану Злоковићу (Maneвић, 1989:33).¹⁶ Насловљени су као

¹³ Чува се у Фондацији.

¹⁴ ИАБ ТД Ф II-44-1927.

¹⁵ Љилана Благојевић помиње пројекат за „зграду Ђуре Богданића у Студеничкој (Светозара Марковића) 45, 1926“, без даље дискусије о томе да ли је или не зграда била подигнута: Благојевић, 2012:5, напомена 3.

¹⁶ Цртеж рађен оловком на пипиру и каширан на картон се чува у Легату (инв.

Сл. 9. (горе лево) Зграда Ђуре Богданића у Светозара Марковића 47, изглед фасаде, неизведено решење / Fig. 9. (left above) Building of Đura Bogdanić in Svetozara Markovića Street 47, facade, unrealized design

Сл. 10. (лево) Зграда Ђуре Богданића у Светозара Марковића 47, основа мезанина и првог спрата / Fig. 10. (left) Building of Đura Bogdanić in Svetozara Markovića Street 47, mezzanine and first floor design

Сл. 11. (горе) Зграда Ђуре Богданића у Светозара Марковића 47, изглед фасаде / Fig. 11. (above) Building of Đura Bogdanić in Svetozara Markovića Street 47, facade

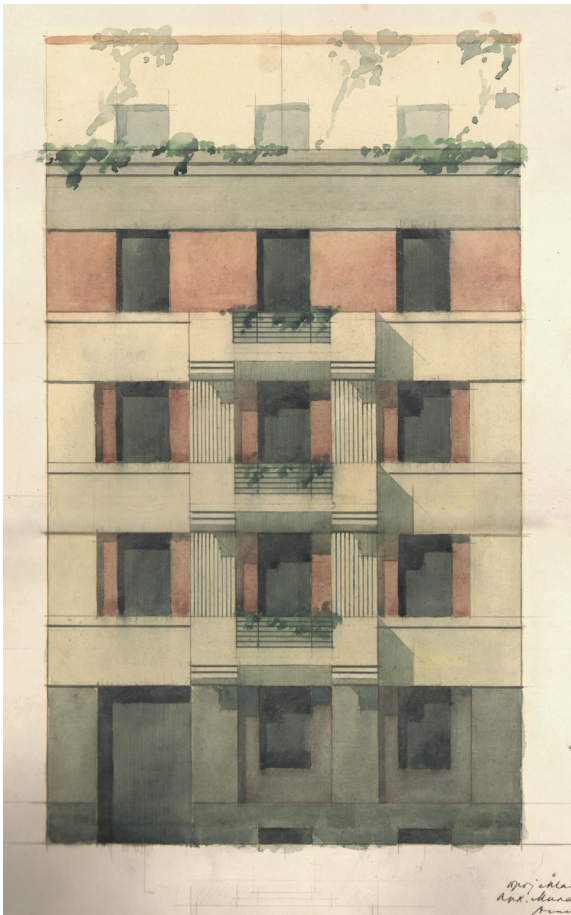
Изглед нове зграде г. Ђуре Богдановића у Студеничкој ул. бр. 45, а сигнирани са „Арх Милан Злоковић, асист Унив”¹⁷ (Сл. 9). Трећи цртеж носи наслов *Допуњен план нове зграде г. Ђуре Богданића у ул. Студеничкој бр. 45*. Рађен је тушем на паусу и чува се у Фондацији. На њему су представљене: основе сутерена, приземља, мезанина и првог спрата, као и другог спрата, изглед, пресек, ситуација и детаљ степеништа (Сл. 10, 11). Сигниран је са „Арх Милан Злоковић, асист Унив”, без датума настанка. У заоставштини је, такође, сачуван и акварел фасаде који се чува у Фондацији и минимално разликује од оне на претходно поменутом пројекту (Сл. 12). Сигниран је са „пројектант Арх Милан Злоковић, асист Унив Б 6/6/27г”.

Увидом у стање на терену констатовано је да објекат какав је приказан на „допуњеном плану” и данас постоји у Улици Светозара Марковића број 47. С обзиром да није сачувана комплетна техничка документација, за сада није познато зашто је дошло до измене, као ни да ли је промењено

број ЛМЗ_223), док се у Фондацији чува други, рађен оловком на паусу. На варијанти цртежа који се чува у Легату стоји и датум: „Б. 26/10/26г”.

17 Иако је наведено презиме Богдановић, исто име и адреса дозвољавају претпоставку да се у овом случају радило о грешци, као и да је исправно презиме Богданић, које се појављује у свој осталој документацији.

Сл. 12. Зграда Ђуре Богданића у Светозара Марковића 47, изглед фасаде
Fig. 12. Building of Đura Bogdanić in Svetozara Markovića Street 47, facade

Сл. 13. Зграда Ђуре Богданића у Светозара Марковића 47, данашњи изглед
Fig. 13. Building of Đura Bogdanić in Svetozara Markovića Street 47, present day appearance

само решење фасаде, или су биле у питању и измене у организацији основе. Међу оним што јесте сачувано у Историјском архиву Београда налази се одобрење Грађевинске секције за подизање зграде из децембра 1926, које је примио Милан Злоковић, као и уверење Грађевинског одбора из фебруара 1927. године да је одобрено подизање нове зграде која има 50% више нових просторија него постојећа. Ово уверење је такође примио Милан Злоковић.¹⁸

Из пројекта зграде сачуваног у заоставштини сазнаје се да се ради о вишеспратници која има подрум, приземље, мезанин, први и други спрат, али и, за разлику од претходно представљених објеката, равно завршен кров. У подрумским просторијама нема станова, а основе осталих нивоа решене су идентично, са по два стана на сваком спрату. Према дворишту су оријентисани мањи једнособни станови, а према улици већи, трособни. Изузетак представља улично оријентисан стан у приземљу, који је мањи и двособан, услед позиције крај улаза, који је истовремено и пешачки и колски. Решење фасаде које је изведено далеко је сведеније и са мање декорације од оног предложеног 1926. године. Треба приметити да су и овде у приземљу отвори позиционирани као и на неким ранијим грађевинама, попут зграде Илије Ускоковића у Молеровој

14, или помињаних пројеката за Његошеву 60 и Улицу краља Милутина 33 (Blagojević, 2012:7–9). Улаз, истовремено пешачки и колски, налази се са леве стране, а десно од њега су два прозора приземља, симетрично постављена изнад прозора сутерена. Примена рустике је изостала, а пројекат је један од малобројних насталих пре 1928. године на којем није примењен полукружни лук (Blagojević, 2012:5 i паромепа 3). Сви отвори су завршени равно. Централни мотив фасаде чине три балкона, визуелно међусобно повезана пиластрима са канелурама које се пружају дуж мезанина и првог спрата. Лево и десно од њих је, на сваком од нивоа, позициониран по један равно завршен прозор. Фасада је завршена масивним хоризонталним венцем на којем се, симетрично у односу на прозоре, налазе три кружна рељефа са лављим главама. Подела по нивоима је наглашена хоризонталним профилем. На поменутом акварелу је она била истакнута и употребом полихромије, која се данас не уочава на терену. Увидом у ситуацију на терену констатовано је да је фасада изведена у складу са решењем које се појављује на *Допуњеном плану нове зграде г. Ђуре Богданића у Ул. Студеничкој бр. 45.* и да је у великој мери задржала свој првобитни изглед, иако су приметна знатна оштећења и поједине неадекватне интервенције, попут малтерисања пиластера у нивоу првог спрата (Сл. 13).

18 ИАБ, ОГБ ТД, Ф XVIII-43-1926.

Истраживањем пописа одобрених грађевинских дозвола у *Београдским општинским новинама* и техничке документације у Историјском архиву Београда идентификовани су и пројекти Милана Злоковића који су се првенствено односили на доградње, адаптације или подизање помоћних објеката. Ни за један од њих у заоставштини није пронађена документација.

Године 1931. одобрена је грађевинска дозвола за преправке на кући Бранка Шурјановића на Миријевском путу 66.¹⁹ У Историјском архиву Београда није пронађена техничка документација за ове радове, па за сада није познато из чега су се састојали.

Као што су ранији истраживачи већ навели (Maneвић, 1989: без пагинације; Vukсановић-Mасура, 2015:101), Злоковић је био ангажован и на измени пројекта за Школску зграду часних сестара Успења девице Марије (данас Стоматолошки факултет) у Ранкеовој улици 4. У документацији која се односи на овај објекат су у Историјском архиву Београда сачувани подаци и о Злоковићевом додатном ангажману на том комплексу, који је касније носио назив Француски завод Св. Јосифа.²⁰ Наиме, 1932. године је Злоковић израдио још два пројекта у склопу комплекса у Ранкеовој 4. Први се односио на доградњу спрата на згради за дечје забавиште и женски рад, подигнутој 1926. године по пројектима грађевинске фирме Тунер и Вагнер, а која се у време ове доградње налазила на адреси Гастона Гравијеа 8. Недуго затим је пројектовао и подземни ходник који је спајао главну зграду и салу за игралиште за децу десно од ње, подигнуто 1930–1931. године.²¹

Милан Злоковић је 1933. године урадио и пројекат измена на згради наследника Михаила Михайловича, на углу улица Книгиње Љубице 11 и Кнеза Михаила, о чему сведочи техничка документација сачувана у Историјском архиву Београда.²² Измена је подразумевала претварање собе из приземља у дућан, а један од прозора је том приликом замењен излогом. Зграда је пре краја те деценије срушена и на њеном месту је 1937–1938. године подигнута палата француског осигуравајућег друштва Л'Унион (Stefanović, 2014:246).

19 БОН 10 (1931), 712.

20 ИАБ, ОГБ ТД Ф XVIII-45-1927.

21 Пројекат сале за игралиште није пронађен у документацији, али јесте молба за подизање са одобрењем Грађевинског одбора. Подаци о одобрењу грађевинске дозволе објављени су у: БОН 36 (1932), 524.

22 ИАБ, ОГБ, ТД Ф 2-1а-1933. Подаци о одобрењу грађевинске дозволе објављени су у: БОН 28 (1933), 335.

Сл. 14. (горе) Вила Душана Хопеа у Суворорској 6, основа приземља
Fig. 14. (above) House of Dušan Hope in Suvoborska Street 6, ground floor

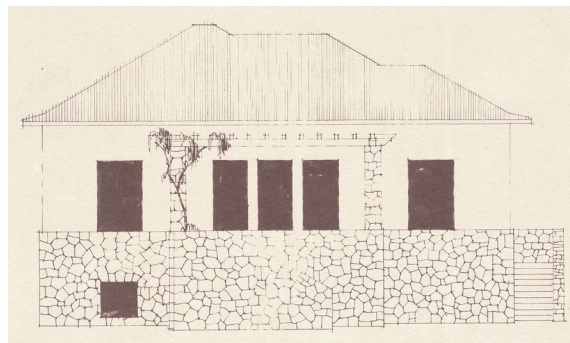
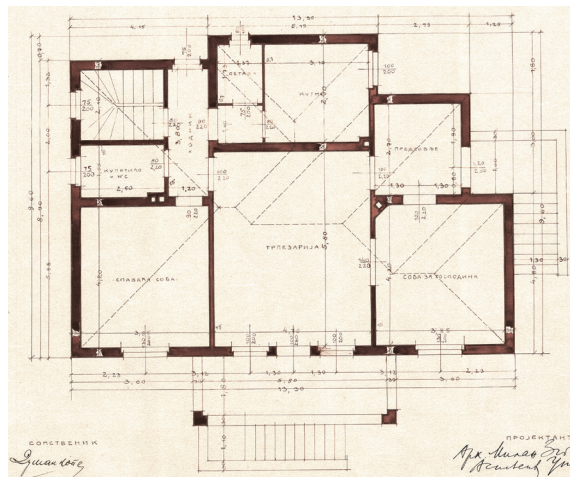
Сл. 15. (доле) Вила Душана Хопеа у Суворорској 6, изглед фасаде
Fig. 15. (below) House of Dušan Hope in Suvoborska Street 6, facade

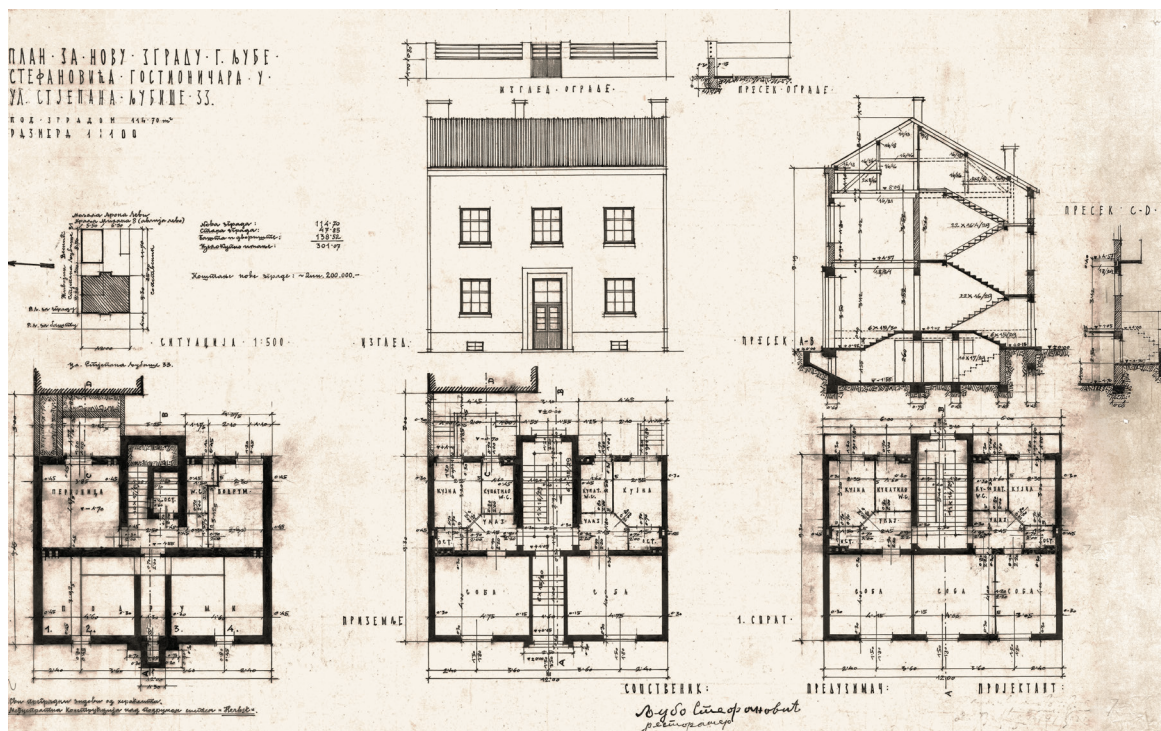
Зграда Више војне школе на углу улица Ранкеове и Нове

Зграда Више војне школе је била замишљена као приземан објекат на углу улица Ранкеове и Нове (данас Гастона Гравијеа), на простору који данас заузима комплекс Стоматолошког факултета (тада имање Јосифа Шојата). У Фондацији се чува цртеж тушем на паусу на којем је представљен њен изглед. Насловљен је као *Главни изглед Више војне школе на имању г. Ј. Шојата на углу Ранкеове и Нове улице*, а сигниран са „Арх. Милан Злоковић, асистент Университета“, без датума. У питању је приземан објекат са низом правоугаоних прозора и рустиком дуж спољних ивица фасаде. Над улазом позиционираним с десне стране доминира, већ неколико пута поменут, полукружни лук. Због таквог решења фасаде, на првом месту примене полукружног лука, који се често јављао на Злоковићевим пројектима средином треће деценије 20. века, као и податка да је на том простору 1927. године подигнут, такође већ поменут, комплекс Школске зграде часних сестара Успења девице Марије, може се претпоставити да пројекат Више војне школе потиче из времена око 1925. године. За сада још није познат контекст његовог настанка, као ни зашто се од њега одустало.

Вила Душана Хопеа у Суворорској 6

У заоставштини се налази и пројекат за вилу Душана Хопеа у Суворорској улици број 6. Састоји се из четири засебна листа, на којима су дати: основа подрума, основа приземља,

Сл. 16. Зграда Љубе Стефановића у Улици Стјепана Љубише 33, пројекат
 Fig. 16. Building of Ljuba Stefanović in Stjepana Ljubiše Street 33, design

пресек и главни изглед. Насловљен је као *Пројекат виле г. Д. Хопеа у Суворској ул. број 6 на Сењаку*, а сигниран са „Арх. Милан Злоковић, асистент Университета”.²³ Ради се о приземном објекту у чијем су подруму биле предвиђене две економске просторије и соба за послугу, док је приземље решено као трособан стан за једну породицу (Сл. 14). На фасади је пројектован низ правоугаоних прозора у нивоу приземља, као и декорација у виду камене оплате фасаде у нивоу сутерена и балкона испред главног улаза. Балкон је наткривен надстершницом, коју носе два стуба такође зидана од камена (Сл. 15).

На сваком листу су потписи и пројектанта и сопственика, па засада није познато зашто се одустало од овог пројекта. Кућа, која постоји и данас у измењеном и дограђеном облику, подигнута је 1925. године по пројекту архитекта Војислава Костића, о чему сведочи документација сачувана у Историјском архиву Београда.²⁴

Хотел „Српски краљ” на углу улица Узун Миркове и Цара Уроша

Хотел „Српски краљ” је био један од најпознатијих београдских хотела између два светска рата (Ђурић-Замоло, 1988:91–96). Због тога не изненађује што је техничка документација која је сачувана у Историјском архиву Београда обимна.²⁵ Иако пројекти нису сачувани, јер су копије издате власницима због оправке после

бомбардовања 1941. године, из онога што је преостало сазнаје се да је зграда Хотела дозиђивана у два наврата. Први пут су, током 1927. и 1928. године, вршене измене на првом и другом спрату, а дозидани су трећи спрат и мансарда. Име пројектанта није сачувано у документацији, али Дивна Ђурић-Замоло наводи да се радило о инжењеру Павлу Алексићу (Ђурић-Замоло, 1988:94). Зграда је поново дозидана 1931. године и том приликом су са дворишне стране додата нова крила. Податак о имену пројектанта, архитекта Војислава Зађине, такође је навела Дивна Ђурић-Замоло (Ђурић-Замоло, 1988:94).

У заоставштини Милана Злоковића је пронађено пет листова који се односе на пројекат преправке и доградње Хотела, насловљених као *План за преоправку и надградњу хотела Српски краљ*, од којих је Злоковић потписао два са „Арх. Милан Злоковић, асист. Унив”, док су остали непотписани.²⁶ Ни на једном није наведен датум. На првом листу је приказано постојеће стање основе другог спрата, док су на осталима дати предлози доградње додатних соба на дворишној страни другог, трећег, четвртог спрата и мансарде, као и скица доградње једног нивоа који је означен као „последњи спрат”. Иако на цртежима нема забележеног датума, на основу предложених измена основа се може претпоставити да су настали за потребе доградње која је обављена 1931. године.

23 У Легату се чувају копије на озалиду (инв. бројеви ЛМЗ_757–760), а у Фондацији цртежи тушем на паусу.

24 ИАБ, ОГБ ТД Ф XII-11-1929.

25 ИАБ, ОГБ ТД XI-7-1927.

26 Чувају се у Легату (инв. бројеви ЛМЗ_781–785).

Зграда Љубе Стефановића у Улици Стјепана Љубише 33

У заоставштини је сачуван и пројекат за зграду Љубе Стефановића у Улици Стјепана Љубише 33, који се састоји из само једног листа, рађеног тушем на паусу, из 1933. године (Сл. 16).²⁷ Насловљен је као *План за нову зграду г. Љубе Стефановића гостионичара у Улици Стјепана Љубише 33*. Потпис пројектанта је с временом избледео, али се може растумачити да је гласио „Арх. Милан Злоковић, доцент Унив”. Уочљиво је да су били наведени и деловодни број и датум, али су они нечитљиви. На пројекту су приказани: ситуација објекта, главни изглед, пресеци А-Б и Ц-Д, основе подрума, приземља и првог спрата, као и пресек и изглед оградe. У згради су планирана четири стана, по два на сваком нивоу. У приземљу су пројектована два идентична једнособна стана, а исти такав се понавља и на спрату, уз додатак још једног, двособног. Представљена улична фасада је решена једноставно, са три прозора у низу на спрату, и два у приземљу, између којих су улазна врата уоквирена сведеном каменом пластиком. Сви отвори су завршени равно.

У Историјском архиву Београда је сачувана техничка документација на основу које се сазнаје да је Стефановић првобитно планирао подизање приземног објекта према пројекту архитекта Бранка Ђурића.²⁸ У међувремену се предомислио и поднео молбу за измену плана и подизање једносратнице. Иако пројекат који је сачуван у заоставштини сведочи да је Стефановић у једном тренутку ангажовао Злоковића, зграда је ипак подигнута по пројекту архитекта Валерија Сташевског, који је такође настао 1933. године и који је Грађевински одбор одобрио крајем исте године.²⁹

Зграда Св. Љубинковића у Далматинској 51

У заоставштини је сачуван и један цртеж, рађен оловком на паусу, насловљен као *Скица основе за нову зграду г. Св. Љубинковића у Далматинској ул. бр. 51*, на којем је приказана основа спрата.³⁰ Потписан је са „инг. Милан Злоковић доцент Унив. овл. арх. Бгд. 3-ХI-1936г”. С обзиром да остали листови овог пројекта нису сачувани, може се говорити само о решењу основе спрата, на којем су пројектована два двособна стана, са собама окренутим према Далматинској улици, а економским просторијама према дворишној страни.

У Историјском архиву Београда није сачувана техничка документација нити за наведену адресу, нити за објекат чији је власник био Св. Љубинковић, због чега тренутно није

27 Чува се у Легату (инв. број ЛМЗ_278).

28 ИАБ, ОГБ, ТД Ф 11-21-1933. Подаци о одобрењу грађевинске дозволе за овај приземни објекат објављени су у: БОН 34 (1933), 406.

29 Касније је нови власник, Петар Јовановић, поднео план за измену намене једне просторије. Аутор те измене је био архитекта Јован Новаковић и она је одобрена 1939. године: ИАБ, ОГБ, ТД Ф 11-21-1933.

30 Чува се у Легату (инв. број ЛМЗ_1).

могуће поуздано утврдити да ли је објекат био саграђен или не. Увидом у ситуацију на терену констатовано је да на данашњем броју 51 постоји стамбена вишеспратница новијег датума.

Зграда Јулке Бајлони на углу улица Џорџа Вашингтона и Цетињске

У Фондацији се чувају и два листа пројекта за зграду Јулке Бајлони на углу улица Џорџа Вашингтона и Цетињске, један на којем је основа приземља, а други на којем је основа спратова. Насловљени су као *Скица за нову зграду гђе Ј. Бајлони и гђе М. Ф. Месаровић угао Вашингтонове и Цетињске* и сигнирани са „Арх. Милан Злоковић, доцент Унив овл. арх. Бгд 1/2/37г”.³¹ Зграда је позиционирана на углу две улице и решена у форми латиничног слова В (V), између чијих кракова се налазило унутрашње двориште. Пројектована је са великим површинама у основи, преко 700м² по нивоу, и комбиноване намене. Комплетно приземље, део оријентисан према улицама, био је предвиђен за дућане и, у једном делу, према улици Џорџа Вашингтона, за кафану. На дворишној страни приземља је смештено пет станова, три гарсоњере и два једнособна стана. Други цртеж представља основе спратова, али с обзиром да остали листови овог пројекта нису сачувани, није познато колико је спратова било, да ли је била планирана и мансарда и на који начин је она могла бити решена. Спратови су комплетно били намењени становању и на сваком се налазило по осам станова, пет двособних, три једнособна и по две гарсоњере. Решење фасаде засада, такође, није познато.

На који начин је Милан Злоковић био ангажован на овом пројекту, као и зашто до реализације његовог решења није дошло, засада није установљено. Зграда је подигнута по пројекту архитекта Богдана Несторовића, а у Историјском архиву Београда је сачувана техничка документација са његовим пројектима, које је грађевински одбор одобрио у јулу 1937. године.³²

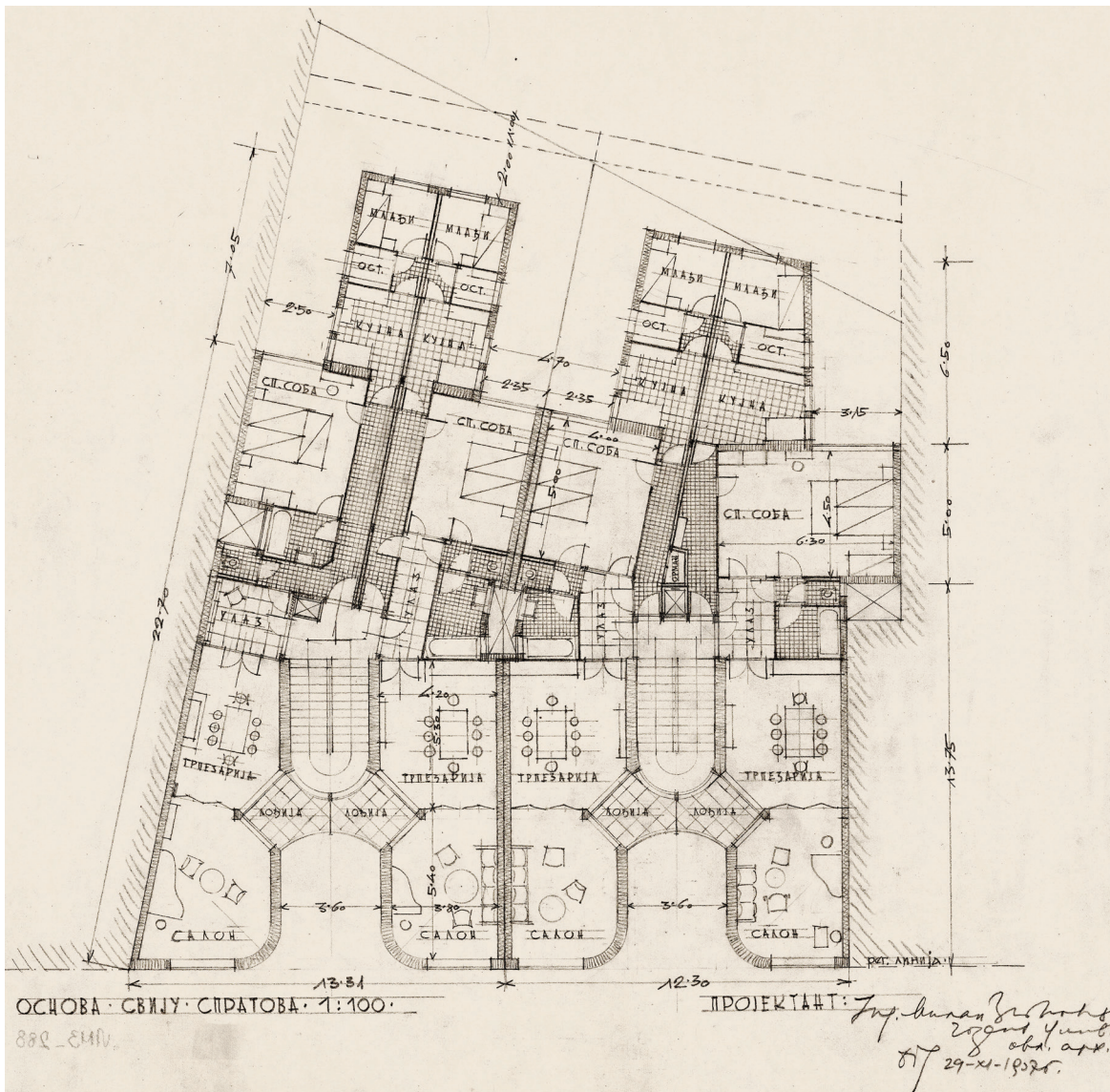
Зграда Давида Јеушуге у Чубриној 3

Један цртеж пројекта за зграду Давида Јеушуге у Чубриној улици број 3, на којем су представљене „основе свију спратова”, такође је пронађен у заоставштини (Сл. 17).³³ Насловљен је као *Скица за зграду г. Д. Ј. Јеушуге у Чубриној ул. бр. 3*, а сигниран са „Арх. Милан Злоковић, доцент Унив овл. арх. Бгд 29-ХI-1937г”. Пројектом су планирана по четири истоветна стана на сваком нивоу. Сваки је требало да буде трособан, са низом помоћних просторија и површином од преко 100м². Због недостатка осталих листова који су сачињавали овај пројекат, није могуће говорити о спратности или изгледу објекта. На основу сачуване основе види се, међутим, да су ка уличној страни зграде били позиционирани салони сваког од четири стана, као и да се

31 Датум на цртежу основе приземља је 3/2/37г.

32 ИАБ, ОГБ, ТД Ф 10-19-1937. Као сопственик је наведена само Јулка Бајлони.

33 Чува се у Легату (инв. број ЛМЗ_288).

Сл. 17. Зграда Давида Јеуше у Чубриној 3, основа спратова
 Sl. 17. Building of David Jeusua in Cubrina Street 3, all floors design

на фасади између њих налазило удубљење распона 3,6м, што је стварало декоративни ефекат у виду смене празних и пуних површина.

Као и у случају зграде Јулке Бајлони, ни овде није познат контекст настанка Злоковићевог пројекта, као ни зашто се од њега одустало. У Историјском архиву Београда сачувана је техничка документација за наведени објекат.³⁴ Из ње се сазнаје да је архитект Исак Азриел био ангажован да уради измену ранијег пројекта, који је био одобрен у јулу 1938. године, али који није сачуван. Азриелов пројекат одобрен је у октобру исте године, и по њему је подигнута зграда која се данас налази на адреси Чубрина 3а.

Међу пројектима који су остали сачувани у заоставштини пронађена су и два за мање објекте, за које засада није било могуће потврдити да ли су или нису били подигнути. У питању су куће Данице Петровић у Бојаниној 4 и Јоване М.[ихајла] Томића у Миличиној 5.

Кућа Данице Петровић у Бојаниној 4

Пројекат приземне куће Данице Петровић, на адреси Бојанска 4 (данас Велимира Бате Живојиновића) садржи само један лист, на којем су дати основе сутерена и приземља, ситуација, изглед, пресек А-Б и детаљ степеништа.³⁵ Насловљен је као *План за нову кућу гђе Данице В. Петровић у Бојаниној улици 4*, а сигниран са „Арх Милан Злоковић, асист Унив“, без датума настанка. У Историјском архиву Београда је такође сачувана техничка документација о овом објекту, из које се сазнаје да је Грађевински одбор одобрио његову изградњу у мају 1928. године.³⁶ Објекат се састоји из сутерена, у којем су смештени трпезарија, кухиња и економске просторије, док су у приземљу три собе и купатило. Улаз је био са дворишне стране, а улична фасада, једина приказана на пројекту, једноставна је и без декорације, са четири двокрилна

34 ИАБ, ОГБ, ТД Ф 16-21-1938.

35 Чува се у Фондацији.

36 ИАБ ТД Ф VII-57-1928.

прозора, два у нивоу сутерена, два у нивоу приземља. Нивои су визуелно раздвојени дискретним хоризонталним венцем.

У Историјском архиву Београда није пронађена документација која би потврдила да је зграда изграђена, а увидом у ситуацију на терену је констатовано да објекат какав је приказан на пројекту не постоји ни на броју 4, ни на раскрсници улица Војвођанске (данас Војводе Шупљикца) и Бојанине, како је приказано на ситуацији датом на плану.

Кућа Јоване М.[ихајла] Томића у Миличиној 5

Пројекат куће Јоване М.[ихајла] Томића у Миличиној (данас Илинденска) 5, још један је од сачуваних у заоставштини.³⁷ Насловљен је као *План за нову зграду зђе Јоване М. Томића вајара у Миличиној ул бр. 5*, а сигниран са „инг Милан Злоковић, доцент Унив. овлашћени архитект Дл. бр. 3 од 2/9/1937год“.³⁸ Пројекат се састоји из једног листа на којем су представљени: основе приземља и крова, пресеци А-Б, Ц-Д, Е-Ф, бочни и главни изглед, као и ситуација. Објекат је замишљен као приземни, са подрумом у којем је само једна просторија. Основа приземља је решена тако што су ка уличној страни позициониране соба и кухиња, а ка дворишнојатеље, као најпространија просторија у кући. Улаз је био из дворишта. Фасаде су такође решене једноставно, са минималном декорацијом. На уличној фасади су пројектована два двокрилна прозора и барелефна плоча у равни зида између њих. На бочној, дворишној фасади налазе се улазна врата, два мала прозора за оставу и тоалет, као и четири повезана двокрилна прозора на зиду атељеа. Зграда је позиционирана на углу улица Миличине и Сокака (данас Браће Тодоровић), а фасада према Сокаку је без отвора.

Документација о овом објекту сачувана је у Историјском архиву Београда.³⁹ Из ње се сазнаје да је Грађевински одбор имао примедбе на пројекат, које су се односиле на немогућност подизања помоћног објекат у дворишту и захтев да се дода подрум. Сагласност за пројекат је дата у септембру 1937. године, али он није реализован. Власници су се три године касније, у августу 1940. године, поново обратили са молбом да им се одобри реализација плана из 1937. године, од које су тада одустали услед „материјалне немогућности“. Грађевински одбор је молбу усвојио и одобрио подизање објекта према Злоковићевом плану у септембру 1940. године. Међутим, документација која би потврдила да је зграда и изграђена није пронађена. Увидом у ситуацију на терену је установљено да на наведеној локацији (данас Илинденска 7) постоји приземни објекат мањих габарита, али да се разликује од решења сачуваног у пројектној документацији.

37 Чува се у Легату (инв. број ЛМЗ_277).

38 Већ је поменуто да је током четврте деценије 20. века Злоковић имао архитектонски биро, због чега се на једном броју пројеката налази и деловодни број који је пројекат добијао у његовим књигама.

39 ИАБ, ОГБ ТД Ф 28-9-1937.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Пројекти који су приказани у овом раду не одступају од раније познатих Злоковићевих дела, нити од београдске архитектонске делатности међуратног периода. Они доминантно припадају стамбеној архитектури, било да се ради о породичним кућама или стамбеним зградама са становима за најам. Подједнако су присутни скромни приземни објекти мале квадратуре и са малим бројем просторија, планирани ван градског грађевинског рејона, попут куће Јоване М.[ихајла] Томића, и палате у централним градским зонама, са луксузним становима који су понекад заузимали и читав ниво објекта, попут зграда Јулке Бајлони или Давида Јеушуе.

Ови пројекти, и то више они нереализовани него реализовани, још једном указују на значај и улогу инвеститора у међуратној београдској архитектури (Месапов, 2010:85–86). То је посебно уочљиво ако се имају у виду пројекти за зграде Илије Ускоковића и Љубе Стефановића, или вилу Душана Хопеа. Ти инвеститори су, као и многи други, пројекте наручивали од неколико архитеката и више пута подносили захтеве за измене већ усвојених и одобрење потпуно нових пројеката.

Током овог истраживања је констатована, а чини се да на њу још једном треба скренути пажњу, и недовољно истражена сарадња између Милана Злоковића и Винка Ђуровића. Образложење које је истакнуто у једном од ранијих радова (Maneвић, 1989:7 i паромена 7), да је Ђуровић потписао пројекат за Шојатову зграду на углу Ранкеове 16 и Браничевске улице из 1925. године зато што Злоковић у том тренутку није био положио државни испит, због чега није имао право да потписује пројекте, не делује адекватно, посебно ако се има у виду да су њих двојица, као асистенти на Техничком факултету Универзитета у Београду, имали право да се баве пројектовањем на основу одлуке Министарства грађевина из децембра 1924. године.⁴⁰ Осим тога, ова сарадња је настављена и након 1926. године, када је Злоковић положио државни испит. Због тога се чини да би ипак било потребно детаљније истражити њену природу.⁴¹

Такође, треба истаћи и да је упоредном анализом до сада познатих Злоковићевих пројеката (Maneвић 1989: bez рагипације) и оних приказаних у овом раду, примећено да се он током четврте деценије мање бавио пројектовањем објеката за приватне наручиоце. То и није неуобичајено, ако се има у виду да је у питању време реализације великих

40 У Историјском архиву Београда, у документацији која се односи на кућу Елизабете Рајчић у Браничевској 14, налази се писмо које је Београдска инжењерска комора упутила Грађевинском одбору 1926. године, тражећи објашњење за то што је одобрен пројекат који су потписали Злоковић и Ђуровић, који нису овлашћени архитекти. Као одговор је Грађевински одбор доставио Одлуку Министарства грађевина из 1924. године, на основу које је универзитетским наставницима и асистентима са техничких факултета Универзитета у Београду и Љубљани, као и Високе техничке школе у Загребу дозвољено да се баве пројектовањем: ИАБ, ОГБ ТД Ф X-55-1925.

41 Већ је поменуто да се Ђуровић и касније појављивао као Злоковићев сарадник на појединим пројектима, првенствено у питањима конструкција и статике, због чега би се могло претпоставити да је његов ангажман био истог усмерења и током треће деценије 20. века.

јавних објеката као што су Дечја универзитетска клиника у Београду, Привредни дом у Скопљу, Основна школа у Јагодини или Дом народног здравља у Рисну (Влагојевић, 2015:86).

Овде приказани пројекти су настајали у дугом временском периоду, практично од самог почетка Злоковићеве професионалне делатности, односно од 1925. године, па до пред крај четврте деценије 20. века. Приметно је, међутим, да међу њима нема оних савремених најистакнутијим примерима зрелог модернизма у Злоковићевом опусу, попут, на пример, вила Прендић или Штерић, што се може довести у везу са чињеницом да је његова делатност овог периода у највећој мери врло детаљно истражена. Зато пројекти који су остали непознати потичу, првенствено, из првих година његовог професионалног деловања, уз неколико каснијих примера, за које је документација само делимично сачувана, па не могу бити сагледани у целости. Иако њихов број није занемарљив, не може се тврдити да они утичу на тумачења Злоковићевог стваралаштва која су дали ранији истраживачи. Међутим, они свакако доприносе свеобухватнијем познавању, како Злоковићеве делатности, тако и београдске, првенствено стамбене, архитектуре међуратног периода.

ЗАХВАЛНИЦА

Захваљујем се Драгани Митрашиновић и осталим колегама из Историјског архива Београда и члановима Фондације Милан Злоковић, на помоћи и предусретљивости, као и на томе што су ми омогућили увид у материјал који је приказан у овом раду. Захваљујем се Ани Врањеш на фотографијама објеката коришћеним у овом раду.

ЛИТЕРАТУРА:

- Banković, A. (2020) Muzealizacija zaostavštine arhitekta Milana Zlokovića kao primer zaštite kulturnog nasleđa, u: *Zbornik radova. 1. međunarodna konferencija SmartArt – umetnost i nauka u primeni. Od inspiracije do interakcije*, 28–30. novembar 2019 (296–311), Beograd, Univerzitet u Beogradu, str. 296–311.
- Blagojević, Lj. (2003) *Modernism in Serbia. The Elusive Margins of Belgrade Architecture 1919–1941*, Massachusetts, The MIT Press
- Blagojević, Lj. (2011) *Transkulturalni itinereri arhitekta Milana Zlokovića, Arhitektura i urbanizam* **32**, str. 3–15.
- Blagojević, Lj. (2012) *Transpozicija duha i karaktera italijansko-mediteranske arhitekture u ranim radovima Milana Zlokovića, Arhitektura i urbanizam* **34**, str. 3–13.
- Blagojević, Lj. (2015) *Itinereri: moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*, Beograd, Službeni glasnik i Arhitektonski fakultet
- Bogdanović, B. (1963) *Povodom dodeljivanja nagrade za životno delo Milanu Zlokoviću, Arhitektura urbanizam* **22–23**, str. 105–106.
- Vuksanović-Macura, Z. (2015) *San o gradu. Međunarodni konkurs za uređenje Beograda 1921–1922*, Beograd, OrionArt
- Đurđević, M. (1991) *Život i delo arhitekta Milana Zlokovića (1898–1965), Godišnjak grada Beograda* **XXXVIII**, str. 145–168.
- Đurić-Zamolo, D. (1988) *Hoteli i kafane XIX veka u Beogradu*, Beograd, Muzej grada Beograda
- Kojić, B. (1979) *Društveni uslovi razvitka arhitektonske struke u Beogradu 1920–1940*, Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti
- Kadijević, A. (2020) *Arhitektonski opus Milana Zlokovića u Hrvatskoj između dva svjetska rata, Prostor* **28**, str. 284–299.
- Kadijević, A. (2000–2001) *Prilog tumačenju opusa istaknutih beogradskih graditelja: Milan Zloković i traženje nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi, Godišnjak grada Beograda* **XLVII–XLVIII**, str. 213–224.

- Maneвић, Z. (1976) *Zlokovićev put u modernizam, Godišnjak grada Beograda* **XXIII**, str. 287–298.
- Maneвић, Z. (1980) *Pojava moderne arhitekture u Srbiji, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu*
- Maneвић, Z. (1989) *Zloković, Beograd, Institut za istoriju umetnosti i Muzej savremene umetnosti*
- Maneвић, Z. (2008) *Zloković Milan, u: Maneвић, Z. (ur.) Leksikon neimara (137–153), Beograd, Građevinska knjiga*
- Mecanov D. (2010) *Valorizacija arhitekture stambenih zgrada iz perioda moderne, Nasleđe* **XI**, str. 79–101.
- Milašinić-Marić, D. (2002) *Srpska istoriografija o arhitekti Milanu Zlokoviću, Arhitektura i urbanizam* **9**, str. 62–69.
- Stefanović T. (2014) *Tokovi u srpskoj arhitekturi (1935–1941), doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu*

ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА:

- Сл. 1. Историјски архив Београда, ИАБ ТД Ф II-44-1927.
- Сл. 2. Музеј града Београда, Легата Милана Злоковића, ЛМЗ_35.
- Сл. 3. Фотографија Ане Врањеш
- Сл. 4. Историјски архив Београда, ИАБ, ОГБ, ТД Ф XVIII-21-1926.
- Сл. 5. Фотографија Ане Врањеш
- Сл. 6. Историјски архив Београда, ИАБ ТД Ф II-44-1927.
- Сл. 7. Историјски архив Београда, ИАБ ТД Ф II-44-1927.
- Сл. 8. Фотографија Ане Врањеш
- Сл. 9. Музеј града Београда, Легат Милана Злоковића, ЛМЗ_223.
- Сл. 10. Фондација Милан Злоковић
- Сл. 11. Фондација Милан Злоковић
- Сл. 12. Фондација Милан Злоковић
- Сл. 13. Фотографија Ане Врањеш
- Сл. 14. Музеј града Београда, Легат Милана Злоковића, ЛМЗ_760.
- Сл. 15. Музеј града Београда, Легат Милана Злоковића, ЛМЗ_757.
- Сл. 16. Музеј града Београда, Легат Милана Злоковића, ЛМЗ_278.
- Сл. 17. Музеј града Београда, Легат Милана Злоковића, ЛМЗ_288.